

УДК 159. 923

ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ Я – КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

БАРЧІЙ М.С., КУЧЕРЯВА І.І.
Мукачівський державний університет

В статті розглядається поняття позитивної Я – концепції, її формування у майбутніх практичних психологів у процесі професійної підготовки. Розкрито суть поняття «Я – концепція», розглянуто основні психологічні підходи до вивчення Я – концепції, особливості Я – концепції студентів психологів, а також умови розвитку позитивної Я – концепції майбутнього психолога.

Ключові слова: Я – концепція, позитивна Я – концепція, особистість, професійне становлення, самооцінка, самосвідомість, професійна підготовка.

Інтерес з боку психології до проблематики вивчення Я-концепції набув упродовж останнього часу сталого характеру, що зумовлено низкою обставин, як власне теоретичного, так і практичного порядку. З одного боку, це пояснюється внутрішньою логікою розвитку психології і, відповідно до цього, зміною ракурсу осмислення нею своїх засадничих принципів і концептуального апарату, з іншого – суспільними запитами, що вимагають від психології дійової допомоги у забезпеченні процесу підготовки студентів до нового етапу в житті. Крім того, процес становлення особистості майбутніх практичних психологів охоплює формування свідомості і самосвідомості, тобто усвідомлення не лише оточуючого світу, а й самої себе, своєї Я-концепції під час стосунків із навколишніми. Цей процес характеризується здатністю самостійно та свідомо ставити перед собою цілі своєї діяльності й реалізовувати їх.

Основним предметом професійної діяльності психолога є конкретна індивідуальна життєва ситуація клієнта. Завдання психолога її проаналізувати, оцінити й скоригувати. Для такої роботи залучаються всі наявні знання, життєвий досвід, інтуїція. Професіоналізм психолога-практика потребує самопізнання й психокорекції власних проблем, інакше актуальний матеріал взаємодії з клієнтом може бути сприйнятий спотворено на емоційному та когнітивному рівнях. Стає зрозумілим, що тільки людина з позитивною Я-концепцією може допомогти клієнтові вирішити його проблеми. У зв'язку з цим виникає низка питань, пов'язаних з підготовкою психолога-практика і вимогами до нього як до професіонала та особистості.

Об'єкти та методи дослідження

Основну концептуальну парадигму проблеми Я-концепції сформували представники гуманістичної психології (Р.Бернс, Ч.Кулі, А.Маслоу, Р.Мей, Дж.Мід, Дж. Олпорт, К.Роджерс та ін.).

Я-концепція як динамічна система уявлень особистості про себе, що існують в усвідомлюваній та неусвідомлюваній формах, в поєднанні з їх емоційно забарвленою оцінкою та поведінковою реакцією, була об'єктом вивчення і вітчизняних дослідників. Так, психологічний зміст поняття “Я-концепція” розкрито в роботах І.С. Кона, Ю.М.Орлова, О.Т.Соколової, В.В.Століна, та ін.. Структура Я-концепції особистості та психологічні характеристики її основних компонентів висвітлені в роботах О.Г.Асмолова, Л.С. Рубінштейна, О.Т. Соколової, В.В. Століна, І.І. Чеснокової та ін..

Об'єктом нашого дослідження виступає процес формування самосвідомості особистості майбутнього практичного психолога.

Предметом дослідження є особливості формування позитивної Я – концепції особистості майбутніх практичних психологів в умовах навчання у вищому навчальному закладі.

В умовах життєдіяльності сучасного суспільства зростає значущість психологічної науки та потреба у висококваліфікованих спеціалістах, здатних професійно розв'язувати поставлені перед ними завдання. Фахівець має бути пластичним, схильним до розвитку, впевненим у собі та вибраних стратегіях роботи, тому актуальним є пошук шляхів подальшого вдосконалення Я-концепції майбутніх фахівців.

Дослідження ґрунтується на аналізі та узагальненні науково-теоретичних та методичних джерел, присвячених вирішенню визначеної проблеми та емпіричному дослідженні Я-концепції студентів гуманітарного факультету, спеціальності «Практична психологія» другого та четвертого курсів.

Постановка задачі

Я-концепція — динамічна система уявлень людини про саму себе, що включає усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних природних властивостей; самооцінку; суб'єктивне сприйняття, що характеризує вплив на власну особистість зовнішніх факторів. Вона формується під впливом досвіду кожного індивіда. Ця система становить основу вищої саморегуляції людини, на базі якої вона будує свої стосунки з оточуючим її світом.

«Я-концепція» — цілісний, хоча й не позбавлений внутрішніх протиріч, образ власного Я, що виступає як установка щодо самого себе і який включає компоненти:

- когнітивний — образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значущості тощо (самосвідомості);
- емоційний — самоповага, самоприниження тощо;
- оцінково-вольовий прагнення підвищити самооцінку, завоювати повагу тощо.

За своїм змістом «Я-концепція» може бути позитивною, негативною, амбівалентною.

На актуальність проблеми формування професійно важливих якостей особистості майбутнього психолога наголошують українські дослідники О.Ф.Бондаренко, С.В.Васьковська, Ж.П.Вірна, В.В.Власенко, П.П.Горностай, Л.В.Долинська, Ю.Г.Долінська, В.І.Карікаш, Н.Л.Коломінський В.Г.Панок, Н.І.Пов`якель, Л.Г.Терлецька, Л.І.Уманець, Н.В.Чепелева, Т.Н.Щербакова, Т.С.Яценко.

Формування Я-концепції особистості студента відбувається в процесі професійно орієнтованого навчання, що є основною діяльністю і впливає на всі сторони життя молоді людини. Тому управління процесом професіоналізації в сучасних умовах може бути продуктивним під час врахування психологічних закономірностей розвитку Я-концепції студента на всіх етапах його професійного становлення.

Мета статті – проаналізувати особливості становлення позитивної Я-концепції студентів-психологів.

Результати та їх обговорення

У психологічній науці не існує єдності у вживанні понять, які позначають психологічний феномен «Я-концепція», що викликає незрозумілі труднощі при його теоретичному аналізі. Поняття «Я-концепція» народилося у 50-х роках в руслі гуманістичної психології, представники якої (Р.Бернс, А.Маслоу, К.Роджерс і ін.) прагнули до розгляду цілісного людського Я та його особистісного самовизначення в мікросоціумі.

«Я-концепція» – це складний образ або картина, яка містить у собі сукупність уявлень особистості про себе саму разом з емоційно-оцінювальними компонентами цих уявлень. «Я-концепція» особистості формується у процесі життя людини на базі

взаємодії зі своїм психологічним оточенням і реалізує мотиваційно-регуляторну функцію у поведінці особистості.

Поняття “Я-концепція” з’явилося у науковому вжитку на межі XIX-XX ст. у зв’язку з уявленням про духовну природу людини як суб’єкта, який пізнає, і суб’єкта якого пізнають. Американський психолог У.Джемс у книзі “Принципи психології” (1890) перший запропонував ідею “Я-концепція” і зробив істотний внесок у її розвиток. Згідно з Джемсом, глобальне “Я” (особистість) утримує в собі два аспекти: емпіричний об’єкт (Me), що пізнається, і суб’єктивно оцінювальну свідомість. “Я” як об’єкт утримує в собі чотири аспекти: 1) духовне “Я”; 2) матеріальне “Я”; 3) соціальне “Я”; 4) тілесне “Я”. Ці аспекти утворюють для кожної людини унікальний образ, або сукупність уявлень про себе як особистості. Крім цього У.Джемс запропонував формулу оцінювання особистістю самої себе. Формула самооцінки виражається у порівнянні досягнутих успіхів з рівнем домагань. Самооцінка=успіхи/домагання.

Феноменологічний підхід до поведінки (гуманістична психологія), у якій теорія “Я-концепція”, зв’язуючий інтегративний принцип, інтерпретує поведінку мовою феноменального поля суб’єкта як індивіда, що суб’єктивно сприймає й усвідомлює реальності (К.Левін), а не мовою аналітичних категорій, що конструюються зовнішнім спостерігачем.

У цілому теорія “Я-концепції”, що розроблена в межах феноменологічного підходу, зводиться до наступних положень:

1. Поведінка є продуктом сприйняття індивіда, яка за своєю природою феноменологічна: психологічна реальність індивіда – це не об’єктивна реальність як така, а продукт його суб’єктивного сприйняття у момент поведінки.

2. Центальною, інтегруючою точкою феноменального поля індивіда є “Я-концепція”, навколо якої організуються всі образи сприйняття.

3. “Я-концепція” – це одночасно і продукт сприйняття, і сукупність уявлень, в якій містяться цінності, котрі занесені з соціо-культурного середовища.

4. З формуванням “Я-концепції” поведінка в цілому починає регулюватися нею.

5. “Я-концепція” відносно узгоджена у часі й ситуативних контекстах, в цьому сенс її прогностичної цінності.

6. Потреба у позитивному ставленні інших людей виникає паралельно з формуванням “Я-концепції”. Потреба у позитивному ставленні до себе (потреба в позитивній самооцінці) виникає через засвоєння досвіду позитивної оцінки себе іншими людьми.

7. Для зняття розходжень між даними поточного життєвого досвіду і “Я-концепцією” використовуються різні захисні стратегії.

8. Існує одне головне мотиваційне спонукання людини – потреба у самоактуалізації, у підтримці та підвищенні цінності своєї “Я-концепції”. Подальший розвиток теорії “Я-концепції” йшов у напрямку уніфікації концептуально-понятійного апарату для опису “Я-концепції” і пошуку надійних емпіричних референтів для зміни, результатом чого стало уявлення її як сукупності або структури установок індивіда на самого себе (Р.Бернс). Установки групуються у три категорії: -реальне “Я” (яким себе уявляє індивід на цей момент); - соціальне “Я” (як, на думку індивіда, його уявляють інші люди); -ідеальне “Я” (яким індивіду хотілося б бути).

Розуміння “Я-концепції” як структури відображає її структурно - динамічний характер. Образ “Я” (структура уявлень про себе самого) складається з когнітивних складових установок (рольові, статусні, майнові, ціннісні характеристики людини). Всі вони входять в образ “Я” з різною вагою, тобто утворюють ієрархію з точки зору суб’єктивної значущості. Другий компонент – динамічний, процесуальний – це емоційно-оцінний компонент. Джерелами оцінних суджень індивіда про себе самого є:

1) соціально-культурні стандарти та норми соціального оточення; 2) соціальні реакції інших людей на індивіда (їх суб'єктивна інтерпретація); 3) індивідуальні критерії та стандарти, що засвоєні індивідом у житті. Фактично індивід реалізує два процеси самооцінки: - порівняння реального "Я" з ідеальним "Я"; - порівняння реального "Я" з соціальним "Я".

Соціальна психологія визнає міжособистісно детерміновану, отже, ту, що піддається впливам, природу "Я-концепції", але у той же час у більшості ігнорує стабілізаційні й об'єднуючі якості, що приписуються їй у гуманістичних формулюваннях. Такий погляд належить школі символічного інтеракціонізму. Зокрема, Ч.Кулі (1902) запропонував концепцію "дзеркального Я", у якій "Я-концепція" формується на базі суб'єктивно-інтерпретуючого зворотного зв'язку від інших як основного джерела про себе у процесі символічної взаємодії між індивідом і його різними первинними групами. Г.Мід (1934) у своїй теорії "узагальненого іншого" "головною умовою розвитку "Я-концепції" вважав здатність індивіда брати роль іншого, для того, щоб установки іншого по відношенню до індивіда могли б бути ним оцінені й інтеріоризовані. Об'єднання таких оцінних уявлень "узагальненого іншого" і є головним джерелом формування "Я-концепції" та внутрішньої регуляції поведінки індивіда. Однак представлення "Я-концепція" переважно цілком інтерпсихічним, а не інтропсихічним феноменом може привести до екстремального ситуаціонізму[2].

У роботах вітчизняних авторів поняття "Я-концепція" визначається як відносно стабільна, більш чи менш усвідомлена, така, що переживається як неповторна система уявлень індивіда про себе, на основі якої він будує свою взаємодію з іншими людьми і ставиться до себе (О.О.Бодальов, А.Г.Ковальов, І.С.Кон, С.Л.Рубінштейн, В.В.Столін та ін.).

І. Андрійчук досліджувала проблему формування позитивної «Я-концепції» у процесі професійної підготовки психологів. Модель особистості психолога включає в себе важливі особистісні риси та якості, які вона об'єднує у поняття позитивна «Я-концепція», показниками якої є адекватність і сталість самооцінки, високий рівень самоповаги, домінування інтернальних тенденцій локусу контролю, відсутність суттєвих внутрішньо особистісних проблем та особистої тривожності[1].

Таким чином, аналіз наукової літератури показав, що існує безліч підходів у вивченні «Я» - концепції. Вони розглядають проблему з різних теоретичних позицій, взаємозалежних, а часом, і суперечать одна іншій. І саме тому, наявність різних підходів до вивчення цієї теми дозволяє, з одного боку, виявити різні компоненти «Я» - концепції, а з іншого - ускладнює виділення конкретного змісту даного поняття. Також, слід зазначити, що на даний момент в психологічній літературі немає єдиного трактування поняття «Я» - концепція.

Зібравши воедино погляди і представлення різних вчених щодо цієї теми, можна сказати, що «Я» - концепція є результатом особистісного розвитку людини. Це система самосприйняття, розуміння, визначення себе суб'єктом, що складається на основі інтеракцій з навколишнім середовищем. Це відносно стійка система вираження множинних «Я», система установок, спрямованих на самого себе, включає на різних рівнях свого прояву такі механізми, як когнітивний, емоційний, вольовий, поведінковий.

Аналіз засвідчує, що центральною ланкою системи підготовки практичних психологів має бути особистісна підготовка, яка інтегрує всі інші елементи цієї системи. Саме орієнтація на особистісне становлення студентів, на формування їхньої професійної культури та професійної ідентифікації і лежить в основі сучасного підходу до проблеми особистісної підготовки практичного психолога і, зокрема, до проблеми формування позитивної Я-концепції особистості.

Я-концепція може виявлятися як певна когнітивна характеристика образу Я, пов'язана із соціально-рольовою та особистісною ідентифікацією студента чи прояву механізму самоатрибуції; відповідним емоційно-оцінним ставленням до себе, переживанням цілісності, непорушності власного Я, певною внутрішньою вчинковою активністю, зокрема у виборі локусу контролю як одного з механізмів психологічного захисту сформованого образу Я. Тривожність особистості ми розглядаємо, як один із можливих емпіричних проявів негативної Я-концепції особистості студентів, зокрема емоційної її підструктури.

На думку багатьох дослідників, істотну роль у формуванні позитивної Я-концепції відіграє самооцінка особистості, яка визначає вимогливість людини до себе, її самокритичність, ставлення до життєвих успіхів та невдач, мотивацію досягнення тощо. Проблематику самосвідомості та самооцінки глибоко висвітлено в роботах Р. В. Бернса, Л. В. Бороздіної, Ю. М. Орлова, О. М. Соколової, В. В. Століна й ін. Адекватно-високу самооцінку трактують психологічно як найбільш сприятливу для особистості.

Реалізація завдань нашого дослідження здійснювалась за допомогою стандартизованих психодіагностичних методик: методика для дослідження рівня самооцінки С.А.Будассі ; методика для дослідження локусу контролю Дж. Роттера; шкала самоповаги М. Розенберга; «16 – факторний особистісний опитувальник Р. Б. Кеттелла»; шкала реактивності та особистісної тривожності (Спілберг – Ханін). У дослідженні взяли участь 40 студентів 2-го та 4-го курсу спеціальності «Практична психологія». Для підвищення рівня достовірності даних респонденти працювали анонімно та за їх бажанням результати даних доносилися до відома опитуваних.

Методика дослідження рівня самооцінки С. А. Будассі припускає самооцінювання людини, яке може відбуватися двома способами. Першим є зіставлення своїх домагань з реальними, об'єктивними показниками своєї діяльності. Другим шляхом є порівняння себе з іншими людьми. За методикою дослідження рівня самооцінки за С. Будассі студентів четвертого та другого курсів ми отримали такі результати: у 20% досліджуваних четвертого курсу високий рівень самооцінки, 55% студентів має середній рівень самооцінки, 25% – низький. Дані отримані із цієї методики позитивно взаємодіють зі шкалами емоціональної стійкості, безпеки, домінантності, сміливості, підозрливості, тривоги, самостійності, прийняття нового та самодисципліни методики 16 – факторного опитувальника Кеттелла. У досліджуваних із низькою самооцінкою високий рівень особистісної та ситуаційної тривожності за методикою Спілберга – Ханіна. Високий (25%) та середній (79%) рівень самоповаги (за методикою Розенберга) у досліджуваних із високою та середньою самооцінкою. У досліджуваних з високою та середньою самооцінкою екстернальний локус – контролю (30% студентів); 70% - інтернальний локус - контролю (методика Дж. Роттера). У 25% досліджуваних другого курсу – висока самооцінка, у 45% – середня самооцінка, у 30% – низька. Дані отримані з цієї методикою позитивно співвідносяться зі шкалами емоціональної стійкості, безпеки, домінантності, сміливості, мрійливості прийняття нового. Середній рівень самоповаги (85%) у всіх студентів другого курсу. Високий та середній рівень особистісної та ситуаційної тривожності у всієї вибірки студентів другого курсу. Інтернальний локус – контролю (55%) переважає, у студентів з низькою самооцінкою - 45% - екстернальний локус – контролю.

Отже, я-концепція особистості майбутнього практичного психолога – частини студентів-другокурсників характеризується певною дизгармонійністю, що проявляється у неадекватній самооцінці, екстернальному локусі контролю, особистісній тривожності, почутті неповноцінності, і є перешкодою становлення особистості фахівця.

Гармонізація Я-концепції особистості майбутнього практичного психолога в умовах навчання у вузі пов'язана із спрямуванням навчально-виховного процесу на особистісно зорієнтовану модель з використанням її можливостей в активізації процесів самопізнання та саморозвитку.

Показники рівнів самосвідомості студентів-психологів другого та четвертого курсів відрізняються за тенденцією зростання високого рівня самооцінки і зниження низького рівня самооцінки на старшому курсі порівняно з молодшим, зростанням рівня самоповаги та інтернального локусу контролю. Це може свідчити про те, що у студентів у процесі навчання формується та ускладнюється уявлення про самого себе і призводить до змін в емоційно-ціннісному ставленні до себе та оточуючих.

Процес формування позитивної Я-концепції особистості як розкриття нею свого природного потенціалу, своїх талантів і можливостей є результатом як внутрішньої роботи над собою, так і впливу сукупності соціальних, психологічних та педагогічних факторів. Він тісно пов'язаний із процесом самопізнання, підвищення рівня самоповаги і прийняттям себе, формуванням позитивних установок, оптимізацією міжособистісних взаємин у системі "студент-викладач".

Становлення та формування позитивної я-концепції студентів-майбутніх психологів має системний характер. Тому необхідно звернути увагу на формуючий вплив навчання студентів у вищому навчальному закладі, під час якого не тільки отримуються професійні знання, а й придбаються професійні навички та вміння.

Висновки. Уявлення про себе (суб'єктивний образ свого "Я") виникає під впливом оцінного ставлення інших людей при співвіднесенні мотивів, мети і результатів своїх вчинків та дій з соціальними нормами поведінки, які прийняті в конкретному суспільстві. Результатом процесів самосвідомості є "Я-концепція" особистості. "Я-концепція" - це динамічна система уявлень людини про себе, яка включає усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших особливостей; самооцінку та суб'єктивне сприймання зовнішніх чинників, які впливають на особистість.

Психологічні особливості розвитку Я-концепції майбутніх психологів такі: найяскравішими складовими компонентами Я-концепції майбутніх психологів є образ Я та самооцінка; адекватно-високу самооцінку трактують психологічно як найбільш сприятливу для особистості, процес її формування в студентів вищих навчальних закладів відбувається в ході навчальної діяльності у ВНЗ. Особливо впливає на формування професійної самооцінки процес і результат вивчення основних фахових дисциплін. Тому в процесі навчання у ВНЗ необхідно створити умови для активізації розвитку Я-концепції та її основних складових компонентів. Провідні психолого-педагогічні умови ефективного формування Я-концепції студентів в умовах професійної підготовки: реалізація діалогічного підходу до організації навчального процесу у ВНЗ, допомога студентам в актуалізації професійної рефлексії на фахове самовизначення, включення в навчальний процес активних методів формування свідомості та самосвідомості.

Перспективу подальших досліджень Я-концепції студентів убачаємо у розробці тренінгових занять з метою розвитку позитивного самоставлення та самооцінки студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрійчук І.П. Проблема Я-концепції у зарубіжній та вітчизняній психології /І. П. Андрійчук // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – Київ, 2000. – Т.2. – Ч.1. – С.11-14
2. Гуменюк О. Є.: Психологія Я-концепції: Навч. посіб./ О.Є.Гуменюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 310с;

3. Дуткевич Т. В. Практична психологія : вступ у спеціальність / Т. В. Дуткевич, О. В. Савицька. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 256 с.
4. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание: пер. с англ. – М.: Прогрес. - 1986. – 421с.
5. Становська З. Актуальні проблеми професійного становлення особистості майбутніх практичних психологів / З. Становська // Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у вузах / за ред. С. Д. Максименка. – К. ; Т. : Ніка-центр, 2002. – С. 49–52.

АННОТАЦІЯ

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЗИТИВНОЙ Я - КОНЦЕПЦИИ ЛИЧНОСТИ БУДУЩИХ ПРАКТИЧЕСКИХ ПСИХОЛОГОВ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

В статье рассматривается понятие положительной Я - концепции, ее формирование у будущих практических психологов и процессе профессиональной подготовки. Раскрыта суть понятия «Я - концепция», рассмотрены основные психологические подходы к изучению Я - концепции, особенности Я - концепции студентов психологов, а также условия развития позитивной Я - концепции будущего психолога.

Ключевые слова: Я - концепция, положительная Я - концепция, личность, профессиональное становление, самооценка, самосознание, профессиональная подготовка.

SUMMARY

FORMATION OF POSITIVE I - CONCEPT OF THE FUTURE PSYCHOLOGIST IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

This article is about the concept of positive I - concept of formation of future psychologists and professional training. The notion of "I - the concept" of the basic psychological approaches to the study of I - concept, characteristics I - concepts students psychologists and terms of positive self - concept of the future psychologist.

Key words: I - concept, positive I - concept, personality, professional development, self-esteem, professional training

УДК 199.922.62

ОСОБЛИВОСТІ Я-КОНЦЕПЦІЇ В ПОХИЛОМУ ВІЦІ

ШТИХ І.І., ОЛАШИН Є.В.

Мукачівський державний університет

У статті висвітлюється проблема Я-концепції в похилому віці. Я-концепцію в старості визначає прагнення людини інтегрувати своє минуле, теперішнє і майбутнє, осмислити зв'язки між подіями власного життя. Реалізації цього прагнення сприяє успішне розв'язання індивідом вікових криз і конфліктів, формування адаптивних особистісних властивостей.

Виявлено, що разом із загальним зниженням цінності «Я» з віком наростають чинники компенсації, які підтримують стабільність «Я-концепції», які були названі психологічним віком. Найважливішою характеристикою пізнього віку є прагнення до осмислення життя, підведення підсумків своєї діяльності. Позитивна і активна Я-концепція в старості визначає продовження особистісного розвитку та оптимістичне ставлення до життя, сповільнює фізичне старіння.

Підкреслюється важливість в даний період підтримувати рівновагу між адаптацією і змінами, баланс між сталою ідентичністю та відкритістю щодо нового досвіду. Оптимальному переживанню старості сприяють гуманістична спрямованість особистості, віра, самоактуалізація духовно-морального потенціалу «Я», позитивного життєвого досвіду, життєвої мудрості, орієнтація на творчість у взаємодії з молодшим поколінням, побуті, організації свого дозвілля, в переживанні спогадів та складанні заповіту.

Ключові слова: Я - концепція, самосвідомість, ідентифікація, похилий вік, адаптація, асиміляція, акомодация.

У час інтенсивних соціальних змін звертає на себе увагу проблема пристосування до них людей похилого та старечого віку. Паралельно з